

Mateja Ratej

Zatočišče teozofa Hilarija Tofana v Mariboru v desetletju po prvi svetovni vojni

RATEJ Mateja, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, SI-1000 Ljubljana, mratej@zrc-sazu.si

304.2(497.412)"1918/1929":929Tofan H.
141.332:929Tofan H.

MARIBORSKO ZATOČIŠČE TEOZOFA
HILARIJA TOFANA V DESETLETJU PO PRVI
SVETOVNI VOJNI

Avtorica se v razpravi ukvarja z življenjsko zgodbo Hilarija Tofana, begunca iz Črnovic (Bukovina), ki je v letih 1919–29 s soprogo Konstanco živel v Mariboru, v prvih letih kot profesor zgodovine in zemljepisa na tamkajšnji realni gimnaziji. Tofanova sta bila v začetku leta 1929 ovadena na okrožnem sodišču: Hilarij zaradi posilstva služkinje Cecilije Miško, Konstanca pa zaradi domačega zdravljenja in smrti petnajstletne služkinje Margarete Dobaj. Po prihodu v Maribor se je začela pri Tofanu kazati paranoja, zakonca pa sta čustvene rane ob izgubi doma blažila z nasiljem nad služkinjami. Velike identitetne preobrate po prihodu v Maribor je skušal Tofan miriti zlasti s študijem teozofije, ki mu je pomagala upravičiti odtujenost od nove dobe, ki je nastopila po veliki vojni. Avtorica ugotavlja, da je bilo življenje zakoncev, ki sta v sebi prepletala nemško, rusko, ukrajinsko, poljsko, slovensko, romunsko zavedanje, edinstvena ilustracija razpada kulturnih imaginarijev po koncu avstro-ogrskega in ruskega imperija.

Ključne besede: Hilarij Tofan, Konstanca Tofan, Maribor, 1918–1929, zgodovina mentalitet

RATEJ, Mateja, Phd, Research Fellow, Institute of Cultural History, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 1, SI-1000 Ljubljana, mratej@zrc-sazu.si

304.2(497.412)"1918/1929":929Tofan H.
141.332:929Tofan H.

THE MARIBOR REFUGE OF THE THEOSOFIST
HILARIJ TOFAN IN THE DECADE
FOLLOWING WORLD WAR I

The author presents the story of Hilarij Tofan, refugee from Chernivtsi (Bukovina), who lived in Maribor together with his wife Constanze between 1919 and 1929, teaching history and geography at the local grammar school for the first few years. The Tofans were indicted in the District Court in early 1929: Hilarij for the rape of their maidservant Cecilija Miško; and Constanze for providing home medical care and causing the death of the 15-year-old maidservant Margareta Dobaj. After settling in Maribor, Hilarij showed signs of paranoia, and the couple began healing the emotional wounds caused by the loss of their home by turning violent towards their servants. Hilarij tried to soothe the symptoms of identity shift following his arrival in Maribor by studying theosophy, which helped him overcome alienation from the new era following the Great War. The author finds that the life of the couple, who represented a mix of German, Russian, Ukrainian, Polish, Slovenian and Romanian awareness, provides a unique illustration of the disintegration of cultural imaginaries following the decline of the Austro-Hungarian and Russian empires.

Key words: Hilarij Tofan, Konstanze Tofan, Maribor, 1918–1929, history of mentalities

Začetek leta 1929 je moral državljane prve jugoslovanske države navdajati z nelagodjem, negotovostjo in tesnobo. Vsaj v dveh pogledih je močno odstopal od že videnega. Po nastopu šestojanuarske diktature je vlado prevzel general. Ob tem je prekrbo, komunikacije in promet v državi hromila izjemno huda zima z obilico snega in s temperaturami globoko pod nič stopinj Celzija.¹ Za Cecilijo Miško je bil tisti konec januarja še dodatno neprijeten. Devetindvajsetletna služkinja je na Okrajnem sodišču v Ormožu podala kazensko ovadbo proti nekdanjemu delodajalcu, upokojenemu profesorju zgodovine in zemljepisa na mariborski realni gimnaziji, Hilariju Tofanu. Njen očitek je bil hud. Marca 1928 naj bi ji Tofan na svojem domu v Marijini ulici 10 v Mariboru med spanjem pod nos porinil stekleničko, iz katere je vel oster vonj, nato pa jo omamljeno posilil.²

Naslednje jutro se je prebudila s hudim glavobolom, ki ga je spremljalo bruhanje. Hladna mokrota njenega spodnjega perila je pričala, da je bila posiljena. Takoj je zapustila službo, v katero je bila sprejeta šele prejšnji dan pozno popoldne, in se vrnila k prejšnji delodajalki.³ Hilariju Tofanu je pred odhodom iz njegovega stanovanja z nožem na vratu prisegla, da ga ne bo izdala. Decembra istega leta je na domu svojih staršev rodila hčer, za katero je trdila, da je plod posilstva; v to je bila prepričana, saj je bil profesorjev napad nanjo edini spolni stik, ki ga je imela z moškim, odkar se je pred leti razšla z očetom svojega tedaj šestletnega otroka.⁴

Revna viničarska hči Franca in Alojzije (r. Kociper) je izhajala iz Svetega Tomaža pri Ormožu.⁵ Zdi se, da je bila njena odločitev za kazenski pregon Hilarija Tofana povezana z dejstvom, da je le nekaj

dni pred tem Marija Dobaj iz Jelovca (po nekaterih navedbah v kazenskem spisu iz Brestrnice, sosednjega naselja, oboje v neposredni okolici Maribora) na mariborskem okrožnem sodišču podala sum, da je Konstanca Tofan z domačo zdravilsko prakso, t. i. mazaštvom, povzročila smrt njene petnajstletne hčere Margarete Dobaj v času, ko je bilo dekle zaposleno kot služkinja pri Tofanovih.⁶

S kazenskima ovadbama in odprtjem policijske preiskave se je začel počasi razpletati klobčič, ki sta ga v odnosih s svojo okolico zadnjih deset let spletala begunca iz Bukovine – zakonca Konstanca (včasih podpisana Konstancija Helena) in Hilarij (včasih podpisan Hilarijon) Tofan. V dveh sodnih procesih, ki sta sledila v naslednjih mesecih na mariborskem okrožnem sodišču, sta zakonca drug drugemu odločno stopila v bran.

Kazenska spisa sem podrobneje analizirala v znanstveni monografiji *Begunstvo profesorja Tofana; kulturnozgodovinski prerez Maribora v dvajsetih letih 20. stoletja* (Modrijan, 2015), v razpravi pa se posvečam zlasti idejnemu in predstavnemu svetu Hilarija Tofana, ki ju je preoblikoval njegov begunski položaj. Tofan za svojo pravno obrambo ni najel pravnega zastopnika, temveč se je zavarjal sam z nepričakovano pravno izurjenostjo. Dejstvo, da ni zaupal odvetnikom, je bilo logična posledica Hilarijevega »slaboumja«, diagnosticerane paranoje, ki ga je v zadnjem desetletju stala službe na mariborski gimnaziji, hkrati pa je njega in ženo pahnila v popolno socialno izolacijo, ki je v času kazenskih procesov proti njima zaradi njegove bolezni sumničavosti v vse in vsakogar močno načenjala tudi njun zakon.⁷

Zakonca Tofan sta v Mariboru preživela dvajseta leta 20. stoletja. Mesto na jugoslovansko-avstrijski meji sta leta 1919 izbrala za svoj novi dom, ker so se v njem podobno kot v rodnih Črnovicah prepletale številne kulturne (verske, nacionalne, jezikovne) identitete z močnim nemškim in slo-

¹ S proglasom se veljavnost obstoječe ustave SHS ukinja, *Slovenec*, 6. 1. 1929, 1; Zima in mraz uničujeta neusmiljeno dalje, *Mariborski večernik Jutra*, 13. 2. 1929, 1.

² Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 103/29 (dalje Vr VII 103/29), Okrajno sodišče v Ormožu – kazenska ovadba, 29. 1. 1929.

³ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, kartica Cecilija Miško.

⁴ PAM, Vr VII 103/29, Okrajno sodišče v Ormožu – kazenska ovadba, 29. 1. 1929.

⁵ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, kartica Cecilija Miško; Nadškofijski arhiv Maribor, Matična knjiga Svetinje.

⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 68/29 (dalje Vr VII 68/29), Okrožno sodišče Maribor – Uradni zaznamek, 23. 1. 1929.

⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spisa Cg I a 646/28 in Cg I a 496/29, Tofan Konstanca – zahteva za ločitev zakona od mize in postelje; PAM, Vr VII 103/29, Predlogi Državnega pravdnštva, 27. 4. 1929.

Maribor, Glavni trg (Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic)

vanskim elementom. Črnovice so bile v prvi svetovni vojni prizorišče silovitih bojov med rusko in avstro-ogrsko armado. V mestu z 90.000 prebivalci je bil sedež grško-orientalskega nadškofa in nemška univerza (vseučilišče).⁸ Podobno kot okrog 11 odstotkov prebivalcev Črnovic sta bila tudi Tofanova grško-orientalske (pravoslavne) veroizpovedi.⁹

Hilarij Tofan se je rodil leta 1872 v vasi Vilavče (okraj Vyžnica) materi Mariji (r. Halip) in očetu Mihaelu, ki je bil po sinovih besedah županov zastopnik v vasi z okrog 6.000 prebivalci in bogaboječ mož. Tri sinove je vzgajal v pobožnem duhu in jih vse poslal na šolanje v »glavno mesto«, približno 60 kilometrov oddaljene Črnovice; Anton, najstarejši med brati, je postal duhovnik, Hilarij srednješolski profesor, najmlajšega sina pa je oče po šestih letih šolanja kot svojega verjetnega naslednika na domačem posestvu na mačehino zahtevo (kot kaže, je mati medtem umrla) izpisal iz šole.¹⁰

⁸ Naše čete danes zjutraj udrle v Črnovice, *Slovenec*, 3. 8. 1917, 1.

⁹ Osatschuk, *Procesi narodnega zavedanja in spreminjanje veroizpovedi v Bukovini*, 160.

¹⁰ Prav tam.

Tofan je bil pred nastopom prve svetovne vojne stalni profesor na gimnaziji v Seretu/Siretu, mestu v Bukovini s številnim judovskim prebivalstvom (danes v Romuniji). Z začetkom vojne so ga avstrijske oblasti kot »znanega rusofila« najprej zaprle, nato pa poslale na bojišče v Karpate. Godilo se mu je tako slabo, da je čutil olajšanje, ko je bil priveden pred vojaško sodišče; tam so, tako Tofan, zlasti Madžari streljali in obešali hitro in brez preiskave. Vendar Tofana niso usmrtili, konec leta 1914 je bil z obtožbo vohunstva z avtomobilom prepeljan iz Karpatov v Dorno Vatro (Vatra Dornei, danes Romunija), tam pa je bil ob posredovanju nadporočnika poljskega rodu oproščen obtožb in znova poslan na bojišče.¹¹

Hudo ranjen se je Hilarij Tofan poslovil od bojnih polj, po okrevanju pa je odpotoval na Dunaj, kjer je z razpadom Avstro-Ogrske kljub ruskemu prepričanju postal ukrajinski likvidacijski komisar pri Ministrstvu za uk in bogočastje, nato pa ravnatelj dveh ukrajinskih srednješolskih zavodov na Dunaju; hkrati je bil predsednik tamkajšnje izpitne komisije za zrelostne izpite (maturu). Ko je bila likvidacijska komisija konec leta 1919 razpuščena,

¹¹ Prav tam.

si je Tofan želel nadaljevati življenjsko in poklicno pot v eni od slovanskih dežel, saj so bile v Bukovini (pod romunsko oblastjo) razpuščene vse ukrajinske srednje šole. Mikali sta ga dve novi državi: Čehoslovaška republika in Kraljevina SHS. Ob božiču 1919 je z navdušenjem in visokimi pričakovanji sprejel dekret iz Ljubljane, ki ga je postavljajal za profesorja zgodovine in zemljepisa na realno gimnazijo v Maribor.¹² Njegova namestitev na gimnaziji je bila posledica posebnih okoliščin po množičnem odpuščanju nemštvu privrženih javnih uslužbencev v Mariboru po prevratu leta 1918.¹³

Hilarij Tofan je na mariborskem okrožnem sodišču kljub svoji tesni povezanosti z ukrajinstvom brez omahovanja navedel ruščino kot materni jezik in je sam sebe ob vsaki priliki ponosno označeval za rusofila.¹⁴ Za navidez enoznačno in preprosto besedo, ki je označevala osebo z rusko identiteto, se je skrivala neizmerno kompleksna, shizofrena in politično, versko, jezikovno ter etnično prepišna podoba Bukovine in Galicije, tega vmesnega prostora med dvema velikima svetovoma – evropskim in ruskim. Pred prvo svetovno vojno so imeli prebivalci Galicije in Bukovine (znani pod imeni avstrijski Ukrajinci, Malorusi ali Ruteni) štiri politične stranke: narodnodemokratsko (Mladoruteni), radikalno-kmetsko, socialdemokratsko in rusofilsko stranko (Staroruteni). Za razliko od prvih treh, ki so bile posledica razvijajoče se ukrajinske nacionalne identitete, je rusofilska ali moskvofilska stranka zagovarjala pripadnost ruski nacionalni ideji. V šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja je imela na področju Bukovine in Galicije velik vpliv, v zadnjih zdihljajih avstro-ogrske monarhije pa je njena podpora med volivci padala. Na parlamentarnih volitvah leta 1907 je Narodno-demokratska stranka dosegla dvaindvajset sedežev v dunajskem parlamentu, rusofili pet, radikalno-kmetska tri in socialdemokratska stranka dva.¹⁵

Razume se, da je avstrijska oblast strogo nadzorovala in preganjala pristaše rusofilov, ki so kljub

upadanju podpore tudi pred prvo svetovno vojno zadrževali otočke moči v nekaterih institucijah in med grškokatoliškim klerom. Policijski nadzor nad rusofili se je zlasti okrepil po koncu rusko-japonske vojne (1905), ko se je del rusofilskega gibanja v Galiciji in Bukovini radikaliziral z zahtevo po kulturni integraciji z Rusijo vključno s prevzemom ruščine. Ob začetku prve svetovne vojne je prišlo do množičnih aretacij in pobojev rusofilov, med katerimi so bili številni internirani v koncentracijskem taborišču Thalerhof.¹⁶

Bržkone je Hilarija Tofana pred zanesljivo smrtjo obvaroval umik iz Črnovic (kot enega središč dogajanja) v Siret. V Bukovini je imelo rusofilstvo nekatere posebnosti, saj se je razvilo kot reakcija na asimilacijsko politiko romunskih oblasti zaradi verske naklonjenosti grškokatoliški pravoslavni cerkvi in vpliva ruskega konzulata v Črnovicah. Eden glavnih akterjev tamkajšnjega gibanja je bil Ivan Hlibovytski.¹⁷ Glede na raziskave zgodovinarja Evgeniya Krivočuprina, ki se ukvarja s politično zgodovino Bukovine v prvi polovici 20. stoletja, je bil Hilarij Tofan v desetletju pred prvo svetovno vojno aktivni (in v nekaterih primerih ustanovni) član več rusko usmerjenih kulturnih in izobraževalnih društev ter organizacij v Črnovicah in Siretu, kjer je bil med drugim vodja lokalnega muzeja.¹⁸ Ko družbeno in politično angažirani profesor kmalu po preselitvi v Maribor ni več zmožel prepoznati svoje osebe v svetu neznanih mu pomenov in simbolov, se je umaknil v duševno bolezen – leta 1919 se je pri Hilariju Tofanu pričela razvijati preganjavica.

H kompleksnosti idejnega sveta zakoncev Tofan je izdatno pripomogla Konstanca, saj je bila jezikovna, nacionalna in politična identiteta njene izvirne družine vsaj deloma globoko predana ukrajinski nacionalni ideji. Soproga Hilarija Tofana je izhajala iz ugledne družine Kobylanski (oče Maksimilijan, mati Ivana, r. Cimer); priimek je včasih zapisan Kobyljanski oziroma Kobylanski, v nadaljevanju pa ohranjam zapis Kobylanski, kakor so ga zapisovali člani družine Štefana Kobylanskega

¹² *Prav tam.*

¹³ *Nemci in Maribor*, 62.

¹⁴ PAM, Vr VII 103/29, *Zaslišba obdolženca – Hilarijon Tofan*, 22. 2. 1929.

¹⁵ *Politične stranke avstrijskih Ukrajincev*, *Nova doba*, 8. 6. 1907, 2; *Internet Encyclopedia of Ukraine*: <http://www.encyclopediaofukraine.com/default.asp>.

¹⁶ *Krivočuprin, Massacre of Przemyśl* 15. 9. 1914, 38; *Internet Encyclopedia of Ukraine*: <http://www.encyclopediaofukraine.com/default.asp>.

¹⁷ *Prav tam.*

¹⁸ *Korespondenca avtorice z Evgeniyem Krivočuprinom*, december 2014.

v Mariboru v uradnih dokumentih. Od Hilarija osem (po nekaterih podatkih v kazenskem spisu pa šestnajst) let mlajša Konstanca (rojena leta 1880 oziroma po lastnih besedah 1888; trdila je, da je stara štirideset let), je na sodišču označila nemščino kot svoj materni jezik.¹⁹

Maribor za zakonca Tofan najbrž ni bil popolnoma neznano mesto, saj je tam od leta 1909 bival Štefan Kobylanski (1866–1940), avstrijski polkovnik in komandant kadrovskega bataljona mariborskega 26. strelskega polka, ki je v prevratnih dneh prestopil na stran Rudolfa Maistra. Kobylanski je bil brat očeta Konstance Tofan, torej njen stric.²⁰ A kot kaže, Konstanca po preselitvi v Maribor s stricem Štefanom ni bila v stikih, saj se je za preganjavico oboleli sprog sprl tudi z njim.²¹ Nemščina je bila sporazumevalni jezik že v hiši Štefanovega očeta (tj. deda Konstance Tofan), medtem ko sodi Štefanova sestra (tj. teta Konstance Tofan), znamenita ukrajinska pisateljica in feministka Olga Kobylanska (1863/4–1942), med začetnike ukrajinskega (jezikovnega in nacionalnega) zavedanja, čeprav se je ukrajinščine naučila šele v odrasli dobi. Olga je bila oktobra 1924 skupaj z mlajšim bratom Aleksandrom (1875–?), policijskim prefektom, in njegovo ženo Antonijo na dvotedenskem obisku pri bratu Štefanu v Mariboru.²² Njihov obisk je sovpadal z gostovanjem svetovnega šahovskega mojstra dr. Emanuela Laskerja pri mariborskem šahovskem klubu, ko se je na turnirju skupaj s sedemnajstimi mariborskimi šahisti pomeril tudi Štefan Kobylanski.²³ Po pisanju Jana Šedivyja je Olga tedaj na moč obžalovala, ker ni bila vešča slovenščine in se je morala v Mariboru sporazumevati v nemščini.²⁴ Zaradi bolešno ljubosumnega moža je malo verjetno, da se je Konstanca Tofan leta 1924 v Mariboru srečevala s teto Olgo.

Po nekaterih niansah iz kazenskih spisov smemo sklepati, da sta Hilarij in Konstanca Tofan pri

zahtevnejšem sporazumevanju z okolico v Mariboru govorila nemško, med seboj pa morebiti rusko. Pri tem je Hilarij obvladal slovenščino boljše od svoje soproge, ki je na sodišču sicer navedla, da govori poleg nemščine tudi ruščino in slovenščino, a je vendarle zaupnejše odnose spletala s svojimi nemško govorečimi služkinjami. Hilarij je medtem poleg ruskega, nemškega in slovenskega jezika govoril še poljsko in romunsko. Pomenljivo je, da se nihče od njiju ni prišteval med govorce ukrajinskega jezika.²⁵

Prepletajoča se in fluidna jezikovna/nacionalna/politična identiteta pri zakoncih Tofan je odlično odlikovala težavnost preoblikovanja skupinskih identitet v srednjeevropskem prostoru po razpadu avstro-ogrskega in ruskega imperija. Z razpadom dveh velikanskih držav in njunega miselnega sveta je pričel razpadati tudi notranji svet Hilarija Tofana, ki se je v naslednjem desetletju kljub profesorjeve-mu hlastanju za novimi miselnimi oprijemališči popolnoma sesul sam vase. Tofan svojega notranjega sveta nikoli več ni uspel postaviti na nove temelje.

Proti koncu januarja 1929 so točno opoldne pred vrati stanovanja Tofanovih obstali štirje možje postave. Dva zdravnika in dva policijska agenta so zahtevali hišno preiskavo domovanja zakoncev v zvezi s smrtjo služkinje Margarete Dobaj.²⁶ Vdor nepoklicanih v Tofanov skrbno varovan in nadzorovan svet je v Hilariju izzval silovito reakcijo. Grozil je s pritožbo pri predsedniku jugoslovanske vlade, a je nazadnje moške le spustil v stanovanje. Prišli so imeli kaj videti: poleg velikega števila steklenič s tekočinami različnih barv, praškov, pilul, injekcijskih brizgalk ipd., ki so bila obremenilna za oba Tofana, so zakoncema zasegli (nedovoljeno) pištolo s sedemnajstimi naboji. Konstanca Tofan je trdila, da sprog ni vedel za orožje.²⁷ V domači

¹⁹ PAM, Vr VII 68/29, *Zaslišba obdolženca – Konstancija Tofan*, 6. 3. 1929.

²⁰ Šedivy, *Ukrajinska pisateljica Olga Kobyljanska*, 187–188.

²¹ PAM, Vr VII 103/29, *dopis vodstva mariborske realne gimnazije Okrožnemu sodišču Maribor*, 13. 5. 1929.

²² PAM, *fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska karto-teka, kartica Štefan Kobylanski*.

²³ Dr. Lasker v Mariboru, *Tabor*, 2. 10. 1924, 1.

²⁴ Šedivy, *Ukrajinska pisateljica Olga Kobyljanska*, 188.

²⁵ PAM, Vr VII 103/29, *Zaslišba obdolženca – Hilarijon Tofan*, 22. 2. 1929; Vr VII 68/29, *Zaslišba obdolženca – Konstancija Tofan*, 6. 3. 1929; Vr VII 103/29, *pismo Fanni Stonitsch policijskemu komisarju Kerševanu, Maribor*, 19. 3. 1929.

²⁶ PAM, Vr VII 68/29, *Prijava okrajnega nadzornika Macarola*, 24. 1. 1929.

²⁷ *Prav tam*; PAM, Vr VII 68/29, *Dopisovalna pola – dopisovanje med državnim tožilcem in preiskovalnim sodnikom*, 27. 4. 1929.

Mariborsko domovanje zakoncev Tofan na tedanji Marijini ulici (ob frančiškanski cerkvi), porušeno v bombardiranju med drugo svetovno vojno. (Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1702 Zbirka albumov fotografij in razglednic)

lekarni zakoncev sta se med učinkovinami, ki jih je bilo moč razločiti že v stanovanju, nahajala opij in morfij, medtem ko so bile številne stekleničke s tekočinami brez oznak zgolj s pripisanimi skopimi navodili za uporabo.²⁸ Vse je kazalo na to, da ju je z zdravili oskrboval nekdo, katerega identitete ni sta bila pripravljena razkriti, saj sta na zaslišanjih različno pojasnjevala, kako sta prišla do zdravil.²⁹

Dan po hišni preiskavi pri Tofanovih je bila v zvezi s smrtjo služkinje Margarete Dobaj na mariborskem mestnem fizikatu (nekoč urad za higieno in preprečevanje bolezni, op. p.) zaslišana Konstanca Tofan. V času podrejenosti ženskega spola moškemu morda ni bilo nenavadno dejstvo, da je svojo pripoved pričela z opisom soprobovega življenja in ne svojega. Dejala je, da je mož po upokojitvi teozof, poleg tega se je ukvarjal s prevajanjem iz nemščine ter učenjem slovenščine in srbohrvaščine. Zlasti v zimskem času po cele dneve ni zapuščal svoje sobe.

Takoj nato je dodala: »Že od nekdaj je nagle jeze, če se mu v takem štadiju oponira, naraste njegova razdraženost do besnenja.«³⁰

Prigoda, s katero je nadaljevala Konstanca, prav tako ni imela zveze z zadevo, ki jo je pripeljala pred zasliševalce: v začetku novembra 1928 jo je mož preganjal zaradi ljubosumnosti, zato mu je pobegnila v kopalnico, kjer je padla v kopalno kad, polno vode. V stiski in strahu pred soprogom je poslala služkinjo na policijo, a ko je stražnik prispel na njun dom, je bila huda ura že mimo. Hilarij je odšel v mesto po opravkih, žena pa je odločno zanikala (in vse še enkrat ponovila na zaslišanju), da bi jo soproog pretepal, razbijal pohištvo ali treskal z vrati. Vsega tega so ga v pritožbah za kaljenje miru obtoževali sosodje.³¹

Sedeminpetdesetletni Hilarij Tofan je mariborsko okrožno sodišče zaprosil za enomesečni

²⁸ PAM, Vr VII 68/29, poročilo mestnega fizika Državnemu tožilstvu, 25. 1. 1929.

²⁹ PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstanca Tofan, 6. 3. 1929; Zaslišba priče – Hilarij Tofan, 4. 2. 1931.

³⁰ PAM, Vr VII 68/29, Zapisnik mestnega fizika, 24. 1. 1929.

³¹ Prav tam.

odlog sojenja, da bi se lahko temeljito pripravil na obrambo, zato je bil v zvezi s posilstvom Cecilije Miško zaslišan šele konec februarja 1929. Sodniku je uvodoma povedal, da je bil dvakrat predkaznovan, hkrati pa je zanikal, da bi trpel za duševno ali telesno boleznijo. Zatrdil je, da je v vseh pogledih zdrav človek. Kmalu po začetku zaslišanja je kot »podlo laž« zavrnil obtožbe o posilstvu, pred sodnikom se ni mogel spomniti niti tega, ali je bila Cecilija Miško resnično služkinja na njegovem domu. Da je ni še nikoli videl, je trdil celo potem, ko je ta ob soočenju v profesorju prepoznala svojega posiljevalca in predložila delavsko (poselsko) knjižico, v kateri je bilo zapisano, da je službovala pri Tofanu.³²

Cecilija je svoje trditve podkrepila s pripovedjo, ki je v Tofanovo zgodbo vnesla tri nove like. Pozornost je vzbujalo dejstvo, da je šlo za trojico, ki je bila del vplivnega mariborskega kroga in je neznano kako našla stik s socialno odmaknjenima zakoncema. V času, ko je Cecilija Miško nastopila službo pri Tofanovih, so se v Konstančini kuhinji redno prehranjevali mariborski srezki poglavar (srez, politični okraj) dr. Marko Ipavec (1880–1937), njegov brat, sicer pa pionir ginekologije v Mariboru dr. Benjamin Ipavec (1878–1962) ter sekcijski svetnik (naziv za visokega uradnika pravniške stroke) dr. Franc Ratej (1878–1960).³³ Vsak od njih je imel na jedilnem listu drugačen obrok, zato je Konstanca Tofan skrbno vodila služkinjo Cecilijo s krožniki zdaj k enemu, zdaj k drugemu obedovalcu: »*To kosilo dajte gospodu zdravniku na desni strani, drugo gospodu okrajnemu glavarju v sredini, tretje pa gospodu svetniku na levi strani.*«³⁴

Končno se je tudi Hilarij Tofan, ki se po lastnih besedah ni nikoli zanimal za ženine jedce, na zaslišanju spomnil, da je neka služkinja resnično prišla v njegovo sobo po meter. Potrebovali so ga v obednici, da bi premerili mizo in tako ugotovili, ali lahko Konstanca poleg omenjenih treh sprejme na hrano še koga.³⁵ Kaže, da je bila profesorjeva soproga, ki

si je izobrazbo pridobivala na domu svojih staršev, večča dobrega kuhanja.³⁶ Njen abonent Franc Ratej je na zaslišanju v začetku junija 1929 povedal, da ga je čudilo naglo menjavanje služkinj pri Tofanovih in zadržanost Hilarija, s katerim ni nikoli govoril.³⁷ Osebnostno skromen pravnik mirnega značaja je bil strokovnjak za turizem in je leta 1939 postal predsednik Zveze za tujski promet v Sloveniji.³⁸

Zakonca Tofan sta marca 1929 policijskemu nadsvetniku Vekoslavu Kerševanu napisala devet strani dolgo pismo v nemščini, v katerem sta se na široko posvetila razumevanju svojega položaja, v katerem sta pričakovano nastopala kot žrtvi. Tofan se je v svoji kazenski zadevi nekajkrat odločil za podoben neformalni način obrambe, ko je skušal v zasebnih pismih uradnim organom pojasniti, da je žrtev zarote. V tokratnem skupnem zapisu sta zakonca ponovno poudarila, da razumeta kazenska primera kot vrhunec zlonamerne delovanja neposrednega okolja proti njima. Takšno razumevanje pojasni, zakaj sta drug drugemu z vso silovitostjo stopala v bran, četudi je bil njun medsebojni odnos ne le poškodovan, ampak sovražen in psihično ter fizično nasilen. Argumentacija zapisa je zvesto sledila valu Hilarijevih paranoidnih motenj. Opazno je bilo, da je največjo travmo zakoncev povzročal občutek nezmožnosti nadzorovanja govoric, saj sta Vekoslava Kerševana nekajkrat prosila, naj ju zavaruje pred obrekovanji okolice.³⁹

Ne glede na to je imelo mariborsko državno tožilstvo konec marca 1929 dovolj dokazov za vložitev obtožnice proti Konstanci Tofan, ki jo je bremenil prestop zoper varnost življenja zaradi injiciranja zdravila *Omnadin* Margareti Dobaj.⁴⁰ Konec aprila 1929 ob deveti uri zjutraj se je na mariborskem okrožnem sodišču začela glavna obravnava proti njej. Sojenje Konstanci se za razliko od soprogovega sojenja ni odvijalo pred poroto, saj so spadala

³² PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba obdolženca – Hilarijon Tofan in Zaslišba priče – Cecilija Miško, 22. 2. 1929; prošnja Hilarija Tofana za izročitev ovadb in odlog sojenja, 20. 2. 1929.

³³ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Cecilija Miško, 22. 2. 1929.

³⁴ PAM, Vr VII 103/29, Tofanov ugovor Višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani na obtožnico, 24. 8. 1929.

³⁵ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba obdolženca – Hilarijon Tofan, 22. 2. 1929.

³⁶ PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstancija Tofan, 6. 3. 1929.

³⁷ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Franc Ratej, 5. 6. 1929.

³⁸ Turizem smo ljudje, 119.

³⁹ PAM, Vr VII 103/29, pismo zakoncev Tofan policijskemu nadsvetniku Kerševanu, Maribor, 19. 3. 1929.

⁴⁰ PAM, Vr VII 68/29, Obtožnica proti Konstanci Tofan, 24. 3. 1929.

pred porotna sodišča le kazniva dejanja, za katera je bila po kazenskem zakoniku zagrožena smrtna ali najmanj petletna zaporna kazen. Porotna sodišča niso bila stalna, temveč so bila sklicana praviloma vsake tri mesece na sedežih okrožnih sodišč, zato je moral Hilarij Tofan v nasprotju s soprogo na izrek sodbe čakati še nekaj mesecev.⁴¹

Kratkotrajna razprava v primeru smrti služkinje Dobaj je bila sestavljena iz ponovnega zagotovila Konstance Tofan, da je Metki Dobaj zdravilo vbrizgala v dobri veri na ozdravitev, in izvedencev Ivana Jurečka in Ivana Zorjana, da je služkinja zaradi tega injiciranja umrla. Kmalu zatem je bila od morfija odvisna Konstanca Tofan zaradi prestopka zoper varnost življenja obsojena na dva meseca zaporne kazni in plačilo odškodnine staršema Margarete Dobaj. Razlogi za nizko kazen so kljub dejstvu, da je bila Konstanca že obsojena zaradi nasilja nad služkinjami, tičali v olajševalnih okoliščinah: priznanje obtoženke, splošna živčna razdraženost, razburjenost zaradi bolezni služkinje v prazničnem času, ko je bil otežen obisk zdravnika, in siceršnji dober glas/ugled.⁴² Zagovornik obsojene je sodišče še isti dan obvestil, da se bo na razsodbo pritožil višjemu sodišču, Stolu sedmorice v Zagrebu.⁴³

Od začetka septembra 1929 sta zakonca Tofan živela v središču Šentjurja.⁴⁴ Poleg verjetnih pritiskov okolja zaradi kazenskih procesov bi utegnil biti razlog za njuno preselitev huda stanovanjska stiska, s katero se je spopadal Maribor (tedaj je štel slabih 36.000 prebivalcev), zaradi vse večjega dotoka priseljencev s podeželja. Nujne sopotnice hitrega naraščanja mestnega prebivalstva so bile podgane, ki so v nekaterih primerih napadale ljudi.⁴⁵

⁴¹ PAM, Vr VII 68/29, Glavna obravnava, sodba Konstanci Tofan, 26. 4. 1929; PAM, Vr VII 103/29, Glavna razprava in obsodba Hilarija Tofana, 12. 9. 1929; Melik, Kazensko sodstvo na Slovenskem, 27.

⁴² PAM, Vr VII 68/29, Glavna obravnava, sodba Konstanci Tofan, 26. 4. 1929.

⁴³ PAM, Vr VII 68/29, obvestilo zagovornika o ničnostni pritožbi na Stol sedmorice v Zagrebu, 26. 4. 1929.

⁴⁴ PAM, Vr VII 103/29, Glavna razprava in obsodba Hilarija Tofana, 12. 9. 1929.

⁴⁵ Deložacije brez konca in kraja; Podganja nadloga v mestu, Mariborski večernik Jutra, 17. 9. 1929, 2.

Ker so bili začetki Tofanovega »slaboumja« (paranoje) tesno povezani z njegovo profesorsko službo na mariborski realni gimnaziji, je državno tožilstvo aprila 1929 preiskovalnemu sodniku predlagalo vzpostavitev stika z vodstvom šole.⁴⁶ Sredi maja 1929 je vodstvo realke sodišču predložilo obširno pojasnilo o upokojitvi Hilarija Tofana, ki se je pričevalo slikovito: »Na vprašanje, zakaj je bil profesor Tofan Hilarijon predčasno upokojen, se da na kratko odgovoriti: ker je postal na zavodu nemogoč in za pouk nesposoben.«⁴⁷

Ravnatelj Jakob Zupančič je v nadaljevanju navedel, da je dobil Tofan stalno službo na mariborski realki oktobra 1919, s čimer je pridobil tudi jugoslovansko državljanstvo. Leta 1922 je začel profesor zgodovine in zemljepisa poudarjeno sumničiti svoje kolege z ravnateljem na čelu, da hujskajo proti njemu dijake, ki mu zato nalašč nagajajo. Proforski zbor je na ponavljajoče se obtožbe zahteval disciplinsko preiskavo proti njemu. Potem ko je bil Tofan sprt skorajda z vsem kolektivom, je novembra 1923 zaprosil za daljši dopust. V tistem času je opravil zdravniški pregled in okrajni zdravnik Ivan Jurečko je v izvid zapisal, da Tofan trpi zaradi bolečin v predelu srca in srčnih krčev. Njegovo srce je udarjalo z neverjetnimi 120 udarci na minuto. Tofan zdravniku ni želel govoriti o napadih tesnobe, do njega se je obnašal na moč nezaupljivo.⁴⁸

Po koncu štirimesečnega dopusta je Hilarij Tofan neuspešno zaprosil za podaljšanje odsotnosti z delovnega mesta in brezplačno zdravljenje v toplih. Vodstvo šole mu je odgovorilo s pozivom, naj nemudoma vloži prošnjo za upokojitev, česar pa ni storil, temveč se je maja 1924 vrnil za šolski kateder; zgolj omenimo, da je strokovno glasilo *Učiteljski tovariš* sredi leta 1924 prinašalo presenetljivo novico, da je Tofan postal profesor realne gimnazije v Novem mestu, česar niti Tofan niti ravnatelj mariborske gimnazije nista omenjala, saj novega službenega mesta ni nikoli nastopil.⁴⁹ Ravnatelj realke je opisoval Tofanovo vrnitev v šolo kot čas neznosnih

⁴⁶ PAM, Vr VII 103/29, Dopisovalna pola – dopisovanje med državnim tožilcem in preiskovalnim sodnikom, 27. 4. 1929.

⁴⁷ PAM, Vr VII 103/29, dopis vodstva mariborske realne gimnazije Okrožnemu sodišču Maribor, 13. 5. 1929.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Izprememba na srednjih šolah, *Učiteljski tovariš*, 24. 7. 1924, 4.

napetosti med njim, profesorji in dijaki, kar je od vodstva zahtevalo takojšnje ukrepanje. Tudi starši otrok so odločno zahtevali odstranitev »tega blažneža« iz šole.⁵⁰ Da so bili med starši gimnazijcev tudi Mariborčani z obilico družbenega vpliva, ni treba posebej poudarjati. Tofan je bil konec maja 1925 suspendiran in sredi junija 1925 po sklepu disciplinske komisije upokojen. Na odmerjeno pokojnino se je pritožil, vendar v pritožbi ni uspel.⁵¹

Razumljivo je, da je Tofan svoje službovanje na mariborski realki videl popolnoma drugače. Razkril je nevšečnosti pri pridobivanju jugoslovanskega državljanstva in prizadevanjih za stalno službo na gimnaziji, ki so mu silno otežila prva leta v novi domovini. Čeprav sta prišla zakonca v Maribor brez imetja, zgolj z nekaj oblačili, se je Tofanu zdelo, da vlaga veliko truda v izkazovanje hvaležnosti in uslužnosti jugoslovanski državi, vse za ureditev svojega osebnega položaja. Hkrati s tem se je tudi v strokovnem pogledu znašel v malodane nerešljivem precepu: *»Če bi bil jaz na primer matematik, prirodoslovec ali jezikoslovec, moja sreča ne imela bi ni konca ni kraja. Ne da bi jaz ne maral svojih predmetov. Nasprotno. Ampak moja predmeta – zgodovina in zemljepis – sta postala vzrok moje nesreče v Mariboru.«*⁵²

S kulturnozgodovinskega gledišča je Tofanova osebna in poklicna tragika enkratna ilustracija posledic spremenjene geopolitične podobe Evrope po prvi svetovni vojni. Težave, ki jih je opisoval profesor iz Bukovine, so namreč izhajale iz prizadevanj nove jugoslovanske države, da bi po vzpostavitvi lastnega izobraževalnega sistema kar se da hitro tudi na simbolni ravni povezala svoje državljane v novo skupnost. Stalna navodila učiteljem po domoljubnem podajanju snovi z izrazitim domoznanskim predznakom so Hilarija Tofana spravljala ob pamet, saj je bil prepričan, da napenja vse sile za pravilno idejno usmeritev pouka: *»Predaval sem povsod v slovanskem duhu z navdušenjem za kralja, mojo novo drago domovino in narod, in marsikdaj*

*so ugajala moja predavanja učencem tako, da so mi ob koncu ure ploskali kakor igralcu v gledališču.«*⁵³

Nekdanji nemški (avstrijski) učbeniki niso dajali nikakršnega poudarka slovanski/slovenski zgodovini, novih jugoslovanskih pa še ni bilo, zato si je moral profesor Tofan pomagati, kakor je vedel in znal. Ker je ure in ure narekoval učencem, kar je uspel prejšnjo noč naštudirati, so se začeli oni, predvsem pa njihovi starši, neusmiljeno pritoževati nad njegovim načinom dela. Ni bilo dolgo, ko se je psihično preobremenjenemu profesorju zdelo, da sovražno prežijo nanj tudi kolegi profesorji. Ker je bil globoko prepričan, da odlično opravlja svoje predavateljske naloge, ga je predlog ravnatelja o upokojitvi strahotno prizadel.⁵⁴ Njegova soproga si je v tistem času redno vbrizgavala morfij.⁵⁵ Ko jo je Mirko Černič ob neki priložnosti obiskal na domu, da bi ji operiral ogojček na stegnu, nastal zaradi injiciranja, sta ga zakonca odslovila zaradi horoskopsko neugodnega trenutka in ga poprosila, da se vrne ob 19. uri.⁵⁶

Mariborski zdravnik Mirko Černič
(Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1763
Pertl Eman)

⁵⁰ PAM, Vr VII 103/29, dopis vodstva mariborske realne gimnazije Okrožnemu sodišču Maribor, 13. 5. 1929.

⁵¹ Prav tam.

⁵² PAM, Vr VII 103/29, Ugovor Hilarija Tofana na obtožnico državnega tožilstva, poslan Višjemu sodišču v Ljubljani, 24. 8. 1929.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ PAM, Vr VII 68/29, Zapisnik mestnega fizika, 24. 1. 1929.

⁵⁶ Černič, *Doživljaji in doživetja*, 41.

Hilarij Tofan je v prvi tretjini leta 1929 bržkone ves svoj čas namenjal pravni obrambi v zadevi posilstva Cecilije Miško, saj so se kar vrstili njegovi neformalni dopisi (pisani v rokopisu in slovenščini) pravosodnim organom. Konec maja 1929 je skušal okrožnemu sodišču ponovno predstaviti svojo plat zgodbe, kjer je kljub njegovim prizadevanjem po hladnem podajanju dejstev v sklepnem delu dopisa privrela na dan njegova duševna bolezen.⁵⁷ V začetku junija 1929 je tudi Konstanca Tofan kot priča končno lahko stopila v bran možu. Izpoved je zaključila s prepričanjem o nedolžnosti soproga in z zaokrožitvijo njegovega življenja, v katero je spretno vpletla njegovo neželjeno upokožitev in izkušnjo vojne, ki je sicer obtožencem še leta po prvi svetovni vojni predstavljala olajševalno okoliščino v sodnih postopkih: »Moj mož je bil prej vesele narave. Med vojsko je služil pri nekem pešadijskem bataljonu kot častnik in je bil v Karpatih ranjen v levo nogo. V vojski je veliko trpel, po vojski pa je imel leta 1920 kot profesor na realki težke razmere s kolegi, vsled česar je bil vpokojen. Vsled tega je sedaj molčeč in žalosten ter proti vsakemu človeku nezaupljiv.«⁵⁸

Kot se je izkazalo med sodnim postopkom, je Tofan svojo notranjost najučinkoviteje miril s študijem teozofije. Intelektualci, ki so se od zadnje tretjine 19. stoletja prištevali med teozofe, so videli svoje duhovno poslanstvo v ponovnem odkritju in obuditvi prastare modrosti, za katero so bili prepričani, da je prisotna v vseh dobah, civilizacijah in kulturah, in v kateri so se prepletale filozofske, religijske, znanstvene, mitološke, alegorične in druge prvine. Pobudnica tega intelektualnega gibanja duhovno razgledanih posameznikov je bila Helena Petrovna Blavatsky, ki je leta 1875 v New Yorku ustanovila Teozofsko društvo.⁵⁹ Gibanje, h kateremu se je prišteval tudi Hilarij Tofan, se je naglo širilo s ciljem raziskovanja in poglobljanja v esencialna vprašanja človeškega obstoja.

⁵⁷ PAM, Vr VII 103/29, dopis Hilarija Tofana Okrožnemu sodišču Maribor, 25. 5. 1929.

⁵⁸ PAM, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Konstanca Tofan, 7. 6. 1929.

⁵⁹ Blavatsky, Ključ k teozofiji, 11.

Hilarij Tofan je bil poleti 1930 v pogovoru z zdravnikom Franom Svetino, ki je Tofana obiskal in pregledal v Šentjurju, zatrdil, da kot teozof izhaja iz vrhovnega načela resnice, ki je nad vsakršno religijo.⁶⁰ Njegove besede so se skladale z mislijo Helene P. Blavatsky, da koncepta vere ni najti v teozofskem slovarju, temveč teozofi izhajajo iz znanja, temelječega na opazovanju in izkušnjah. Superiornost teozofske misli je dokazovala s trditvijo, da opazovanje in izkušnja znanstvenike pripeljeta do množice delovnih hipotez, medtem ko teozofi sprejmejo samo tista dejstva, »ki jih ni mogoče zanikati in ki so v celoti in povsem dokazana«.⁶¹

Tudi Konstanca Tofan je na zaslišanju pred mariborskim okrožnim sodiščem junija 1929 v zvezi s svojim možem omenjala teozofijo: »On je teozof in zelo pobožen, tako da ni misliti, da bi storil tako nemoralno dejanje, kot se ga dolži.«⁶² Ker je govorila o Hilarijevi pobožnosti, medtem ko se je sam v omenjenem pogovoru z zdravnikom Svetino nekaj let kasneje postavil nad religijo, lahko sklepamo troje: prvič, da Konstanca ni vedela veliko o duhovnem študiju soproga, drugič, da je Hilarij v zadnji fazi življenja v Šentjurju izgubil vero v boga, in tretjič, da sta zakonca v kazenskem procesu manipulirala z drobci Hilarijevega notranjega življenja, ki sta jih uporabljala kot dokaz njegove nedolžnosti. Vsekakor je res, da Tofan kot oseba z boleznim kompleksom večvrednosti v Mariboru ni imel sogovornika, po drugi strani pa sogovornikov tudi ni iskal. Teozofijo je želel ohraniti za svoje samotno pribežališče pred novo dobo, ki je nastopila po veliki vojni. Helene P. Blavatsky je na prelomu stoletja zapisala, da je teozofija v svojem bistvu filozofija tistih, ki trpijo in so izgubili vso upanje, da bi se z drugimi sredstvi rešili iz močvirja življenja.⁶³ Tako Hilarij kot Konstanca sta na zaslišanjih izrecno poudarila, da se je njuna življenjska kalvarija pričela s svetovno vojno in preselitvijo v Maribor.⁶⁴

⁶⁰ PAM, Vr VII 103/29, Zdravniško spričevalo, 14. 7. 1930.

⁶¹ Blavatsky, Ključ k teozofiji, 86.

⁶² PAM, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Konstanca Tofan, 7. 6. 1929.

⁶³ Blavatsky, Ključ k teozofiji, 48.

⁶⁴ PAM, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Konstanca Tofan, 7. 6. 1929; Ugovor Hilarija Tofana na obtožnico državnega tožilstva, poslan Višjemu sodišču v Ljubljani, 24. 8. 1929.

V začetku avgusta 1929 je državno tožilstvo na mariborsko okrožno sodišče vložilo obtožnico proti Hilariju Tofanu zaradi spolnega napada na Cecilijo Miško.⁶⁵ Tofan je v manj kot mesecu dni sestavil več deset strani dolg ugovor na obtožnico, ki ga je poslal pristojnemu Višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani⁶⁶ v rokopisu in slovenskem jeziku. Svoje razloge za pritožbo je sistematično razdelil na idealne (I.) in stvarne (II.). V argumentih je večinoma ponavljal pred okrožnim sodiščem v Mariboru že izrečene trditve, za nadaljevanje naše pripovedi pa je zanimiv Tofanov skorajda epski monolog, ki razkriva velikopoteznost njegovega mišljenjskega sistema in kompleks večvrednosti. Čutil se je nepremagljivega, tokrat se je tudi sam skliceval na pobožnost in vero v boga:

»In sedaj, ali občutijo tisti, ki me obtožujejo, da je takšno grozno hudodelstvo možno za človeka, ki je imel takšnega idealnega očeta, ki je nasledoval od tega velikega človeka /.../ globoko pobožnost in trdno zaupanje v Boga, ki je v najhujših primerih vedno vestno vršil svoje dolžnosti, ki je radi svojih idealov pretrpel poleg brezštevilnih disciplinskih preiskav tudi zapor in preki sod (naglo sodišče, op. p.), ki je bil v Karpatih vsak dan v pričakovanju, da ga brez preiskave ali ustrelijo ali obesijo, ki je med svetovno vojno izgubil poleg svoje domovine tudi večji del premoženja, torej za človeka, ki je s trdno voljo in vestnim delom kljub vsem zaprekam in oviram premagal usodo? Ali ne občutijo tega oni, ki me obtožujejo, da to je popolnoma nemogoče za človeka, ki s takšnim nadčloveškim naporom si pridobil sicer jako boren, ampak siguren življenjski položaj, da vse to sedaj ob približujočem se koncu življenja žrtvuje zaradi jako dvomljive prijetnosti, spolno občevati s takšno grdobno, ki jo personificira ovađenica?«⁶⁷

Kako brezperspektiven je moral biti za Hilarija Tofana svet po letu 1919, kaže njegova resignirana ugotovitev, da naslovniki ugovora ne morejo razumeti niti njegovega življenja pred prvo svetovno vojno niti sedanje stiske. Tokrat je priznal, da so služkinje bliskovito odpovedovale službe pri

njem, a le zato, ker je prišel do zaključka, da so bila dekleta nahujskana proti njemu.⁶⁸ Višje deželno sodišče je pohitelo z odzivom, obtoženčev ugovor je zavrnilo v pičlih štirih dneh,⁶⁹ kar je bržkone dodatno poglobilo Tofanovo prepričanje o zaroti pravosodnega sistema proti njemu.

Glavna obravnava v primeru Tofan pred mariborskim okrožnim sodiščem je bila sklicana 21. septembra 1929. Tofan se je na zadnjem zaslišanju močno upiral pravnemu poduku, da bo za nastop pred poroto potreboval uradnega zagovornika. Da je upravičeno zaupal svojim pravniškim veščinam, je bil prepričan tudi ravnatelj mariborske realne gimnazije Jakob Zupančič, ki je nastopil kot prva priča na glavni obravnavi; čeprav je bil profesorski zbor prepričan o Hilarijevi duševni bolezni, o njej ni bilo sledu, ko je Tofan branil lastne interese.⁷⁰ Z veliko večino – devetimi glasovi proti trem – je porota po končani razpravi odločila, da je Tofan posilil služkinjo Miško potem, ko jo je omamila, ji porinil robec v usta in ji zvezal roke. Hkrati so porotniki z devetimi glasovi proti trem potrdili, da je obtoženec zagrešil kaznivo dejanje v stanju polne prištevnosti.⁷¹ Obsojen je bil na leto dni zavora, dopolnjenega s postom in trdim ležiščem enkrat mesečno.⁷²

Če je kdo pričakoval, da bo pravni obsodbi sledila še javna, se je motil – časopisni komentarji so bili skopi, umirjeni in strogo informativni, kar ni bila značilna medijska dikcija tistega časa, zlasti kadar je bila negativna protagonistka ženska.⁷³ A vendarle: bi porota glasovala drugače, če bi šlo za profesorja slovenskega rodu in ne za odljudnega samotarja? Med mariborskimi porotniki je bilo v dvajsetih letih 20. stoletja veliko kmečkih posestnikov, ki so svojo službo doživljali kot čas, ki ga

⁶⁵ PAM, Vr VII 103/29, Obtožnica proti Hilariju Tofanu, 8. 8. 1929.

⁶⁶ Melik, Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929, 29.

⁶⁷ PAM, Vr VII 103/29, Hilarij Tofan Višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani – ugovor na obtožnico, 24. 8. 1929.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ PAM, Vr VII 103/29, Zavrnitev ugovora Hilarija Tofana zoper obtožnico, Višje deželno sodišče v Ljubljani, 28. 8. 1929.

⁷⁰ PAM, Vr VII 103/29, Glavna obravnava proti Hilariju Tofanu, 21. 9. 1929.

⁷¹ Prav tam.

⁷² PAM, Vr VII 103/29, sodba V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!, 21. 9. 1929.

⁷³ Mariborska porota, Slovenski gospodar, 25. 9. 1929, 4; Zadnja porotna razprava, Mariborski večernik Jutra, 23. 9. 1929, 2; Ratej, Vojna po vojni – vrnitev vojnega ujetnika Štefana Murka leta 1920.

»kradejo Bogu«. ⁷⁴ So se instinktivno poistovetili s položajem domačinke iz lastnih vrst, da bi lahko obsodili nenavadno življenje čudaškega profesorja?

Ne moremo odgovoriti na vprašanje, kako je mariborska okolica gledala na prišleka, ki sta skoraj deset let živela v mestu ob Dravi, a lahko poskusimo z nekaj miselnimi izhodišči. Najprej je na mestu vprašanje, ali sta bila Tofanova sploh razumljena kot begunca. Za razliko od večine ruskih beguncev, ki so množično prišli v Kraljevino SHS po oktobrski revoluciji in v času državljanske vojne v okviru razpadle armade generala Petra Nikolajeviča Vrangla sta Tofanova postala begunca s spremembo meja, ki jih je povzročil razpad avstro-ogrske monarhije. Njuno poreklo zaradi močnih vplivov nemštva v identiteti zakoncev ni bilo nujno spoznano kot rusko oziroma ukrajinsko. Mariborski imaginarij je slonel na močni dihotomiji med slovanstvom (slovenstvom) in nemštvom. Prišleka ne bi smela imeti večjih težav z zlitjem vanj.

Dva dni po izrečni sodbi je obsojeni posilstva obvestil mariborsko okrožno sodišče, da bo vložil ničnostno pritožbo. Tokrat ni vztrajal na lastni obrambi, temveč je obdržal uradno dodeljenega mu mariborskega odvetnika Karla Kodermana, ki je 25. oktobra 1929 v Zagreb poslal ugovor. Proceduralne napake, na katere je opozarjala pritožba, so obsojenemu vlivale upanje na razveljavitev prvostopenjske sodbe. ⁷⁵ V ničnostni pritožbi je Hilarij predlagal, da njegovo zdravstveno stanje ocenita psihiatra iz Ljubljane. Glede na diagnosticirano paranojo v napredujočem stadiju je izključil svojo kazensko odgovornost za posilstvo, saj je za nekatere oblike paranoje značilna boleštna odvisnost od spolnosti. S tem je Tofan prvič priznal možnost posilstva Cecilije Miško, njegova morebitna boleštna odvisnost od spolnosti bi obenem lahko pojasnila dejstvo, da se je nasilno polastil telesa »grdobe« Miško, kakor je obtožnico opisal sodišču. Hilarij Tofan je v pri-

tožbi računal tudi na neverodostojnost izpovedi Cecilije Miško. ⁷⁶

Morda se je Hilarij Tofan šele 19. februarja 1930, ko je zagrebški Stol sedmorice resnično razveljavil sodbo v zadevi posilstva Cecilije Miško, zavedel strahotnega psihičnega napora, ki mu je bil podvržen v zadnjem letu. Pričakovano so se sodniki Stola sedmorice najprej obregnili ob nepopolno zdravniško mnenje sodnih izvedencev, ki poleg ostalega nista prepričljivo odgovorila na vprašanje, zakaj je Tofan kljub diagnosticirani paranoji kazensko odgovoren za spolni delikt; ker zdravnika zaradi neopravljenega oziroma slabo opravljenega zdravniškega pregleda nista mogla določiti stopnje napredovanja Tofanove paranoje, tudi nista mogla vedeti, ali je bolezen napredovala v bolešno odvisnost od spolnosti. Morda je bilo manj pričakovano, da bo Stol sedmorice podvomil v verodostojnost izpovedi Cecilije Miško. In vendar se je zgodilo tudi to. ⁷⁷

Potem ko je Stol sedmorice februarja 1930 vrnil Tofanov kazenski primer v ponovno obravnavo na mariborsko okrožno sodišče, je Hilarija sredi julija 1930 na njegovem domu v Šentjurju pregledal okrožni zdravnik Fran Svetina. V Tofanovo zdravniško spričevalo je zapisal, da živi bolnik tudi v Šentjurju povsem izolirano življenje. Zdravnik je pri njem zaznal poslabšanje duševne bolezni, ki se je kazala kot boleštna sumničavost; ob prepričanju, da prebivalci Šentjurja govorijo le o njem in ga želijo na čelu s pekom, mesarjem in trgovcem zastrupiti, je upokojeni profesor prenašal strahovite glavobole in nespečnost. ⁷⁸ Konstanca je zdravniku Svetini potrdila, da se je Hilarij zapiral v sobo in je v strahu pred zastrupljenjem odklanjal hrano, njegovo vedenje pa se je stopnjevalo do besnenja, ko je dobil poziv na zdravniški pregled v Ljubljano, četudi ga je v ničnostni pritožbi predlagal sam oziroma njegov odvetnik. ⁷⁹

Ker je bila to že tretja Tofanova zavrnitev prihoda v Ljubljano, sta tamkajšnja izvedenca psihia-

⁷⁴ Porotniki in njih odškodnina, *Slovenski gospodar*, 24. 3. 1921, 3.

⁷⁵ PAM, Vr VII 103/29, obvestilo Hilarija Tofana Okrožnemu sodišču o vložitvi ničnostne pritožbe, 23. 9. 1929; ničnostna pritožba Hilarija Tofana na Stol sedmorice v Zagrebu, 25. 10. 1929.

⁷⁶ PAM, Vr VII 103/29, ničnostna pritožba Hilarija Tofana na Stol sedmorice v Zagrebu, 25. 10. 1929.

⁷⁷ PAM, Vr VII 103/29, razsodba Stola sedmorice, 19. 2. 1930.

⁷⁸ PAM, Vr VII 103/29, Zdravniško spričevalo, 14. 7. 1930.

⁷⁹ Prav tam.

trične stroke, Alfred Šerko in Fran Göstl, po nalogu Višjega deželnega sodišča v Ljubljani poleti 1930 na podlagi njegovega kazenskega spisa podala obsežno pisno mnenje o duševnem zdravju Hilarija Tofana. Obžalovala sta odsotnost osebnega srečanja z njim, ne glede na omejitve pa priznana psihiatra nista dvomila, da je Tofan vsaj že zadnjih osem let »umobolna« oseba. Tofanova vrata v svobodo so se začela odpirati, ko sta zdravnika soglasno ugotovila, da sodobna psihiatrična stroka umobolne osebe v celoti odvezuje kazenske odgovornosti, zato Hilarij ne more biti kazensko preganjan zaradi spolnega delikta.⁸⁰

Razvaline hiše, kjer sta stanovala zakonca Tofan. (Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1702 Zbirka albumov fotografij in razglednic)

Opis razvoja paranoje, ki sta ga podala ljubljanska psihiatra, je bil strnjen povzetek zadnjih deset let Tofanovega življenja: »Kot paranojo zaznamujemo strogo očrtano psihozo, ki se večinoma polagoma razvije s sistemiziranimi veličinskimi in preganjalnimi blodnjami. Paranoiki so v ostalem lahko še dolgo časa razumni, redni in za svoje posle usposobljeni. Tudi znajo pogosto svoje blodnje prikriti ali utajiti. Bolnik začne domnevati, da mu ljudje niso več prijazni, da mu postajajo sovražni, zato se ga poloti velika občutljivost in nezaupnost. Vse obrača na svojo osebo, povsod vidi prikrite in očite sovražnosti, zato mora biti pač velika ali uplivna oseba, torej se precenjuje, se smatra v velikega učenjaka ali v potomca kake vladarske rodbine itd. Vsako uvidevanje v nemožnost ali brezsmiselnost blodenj je izključena. Stanje se vedno bolj poslabšava, vsa osebnost je patološko spremenjena. Pri obtožencu je bilo to brez dvoma že tudi za časa inkriminiranega dejanja. Dr. Svetina ga v juliju 1930 opisuje kot moža, ki se vsake družbe izogiba, ki se zapira v sobo in ne pusti nobenega k sebi, ki ima številne zasledovalne in preganjalne ideje, ki govori mnogo o svoji teozofični filozofiji. To stanje ni od včeraj na danes, ter je četudi v manjši meri, obstajalo že 1928. Brezdvomno moramo smatrati obdolženca v umobolnega.«⁸¹

Sredi avgusta 1930 je državno tožilstvo v Mariboru brez velikega hrupa umaknilo obtožnico proti Hilariju Tofanu,⁸² tri mesece kasneje pa sta imela zakonca Tofan ponovno razlog za zadovoljstvo, saj je zagrebški Stol sedmorice v začetku novembra 1930 razveljavil tudi prvostopenjsko sodbo v zadevi smrti Margarete Dobaj. Glavni razlog za takšno odločitev je bilo prezgodnje uničenje notranjih organov umrle služkinje in neprepričljivo mnenje sodnih izvedencev o razlogih za njeno smrt.⁸³ Februarja 1931 je državno tožilstvo v Mariboru umaknilo obtožnico zoper Konstanco Tofan.⁸⁴

Verjetno nič mirnejše skupno življenje zakoncev Tofan po končanih sodnih procesih ni trajalo dolgo, saj je Hilarij 12. januarja 1937 v Šentjurju umrl za posledicami pljučnice.⁸⁵ Po pisanju zgodovinarja in publicista Jana Šedivyja je Konstanca ob vdoru Nemcev v Šentjur leta 1941 skupaj s služkinjo izpila strup.⁸⁶ Ker gre za dneve neposredno po vojaški zasedbi in razdelitvi slovenskega ozemlja, ki so sodnikom poleg vzpostavitve nemške okupacijske

⁸⁰ PAM, Vr VII 103/29, Ugotovitev in presoja duševnega stanja Hilarija Tofana, nedatirano.

⁸¹ Prav tam.

⁸² PAM, Vr VII 103/29, uradni zaznamki; pismo Konstance Tofan Okrožnemu sodišču, 16. 4. 1932.

⁸³ PAM, Vr VII 68/29, Razsodba Stola sedmorice, 4. 11. 1930.

⁸⁴ PAM, Vr VII 68/29, dopis državnega tožilstva v Mariboru Okrožnemu sodišču o umiku obtožnice, 11. 2. 1931.

⁸⁵ Novi grobovi, Slovenec, 14. 1. 1937, 4.

⁸⁶ Jan Šedivy, Ukrajinska pisateljica Olga Kobyljanska, 188.

oblasti med drugim postregli z razpadom dotlej znanega javnega in uradnega prostora, podatka ni možno preveriti. Medtem ko Matični urad Šentjur še zmeraj hrani podatke o Hilarijevi smrti, podatki o Konstančini smrti ne obstajajo.⁸⁷

Življenje zakoncev Tofan in zlasti Hilarija v Mariboru dvajsetih let 20. stoletja je bilo srhljivo, mračno in bolno, a bi lahko bilo zgodba katerega koli preobčutljivega izobraženega begunca, zaznamovanega z veliko vojno in posledičnim razpadom velikih imperijev. Primer Tofan je primer stiske (in nazadnje patologije) mislečega in senzibilnega človeka, ki je bil, iztrgan iz domačega okolja, prisiljen sodelovati v vojaških spopadih proti (ruski) skupnosti, h kateri se je prišteval in za katero je angažirano deloval; slednjič se je bil primoran soočiti s povsem enkratnimi kulturnimi razmerami v novem okolju in ob spremenjenem socialnem položaju. Tako ekstremnega poteka življenja posameznika ni (bilo) mogoče izpeljati brez konflikta in frustracije, vendar bi ju Hilarij Tofan morda zmozel premostiti, če bi v Mariboru našel sorodno dušo. Odločil se je za beg v osamo in duševno bolezen.

Viri in literatura

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Maribor

SI_PAM/0645 Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 103/29 in spis Vr VII 68/29.
SI_PAM/1763 Pertl Eman
SI_PAM/0005 Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, Domovinska kartoteka.

Nadškofjski arhiv Maribor

Matična knjiga Svetinje.

Upravna enota Šentjur

Matična knjiga Šentjur.

Ustni vir

Evgeniy Krivočuprin, korespondenca z avtorico, december 2014.

Časopisni viri

Nova doba, 1907.
Tabor, 1924.
Mariborski večernik Jutra, 1929.
Učiteljski tovariš, 1924.
Slovenski gospodar, 1929.
Slovenec, 1929.

Monografije

Blavatsky, Helena Petrovna: *Ključ k teozofiji*. Ljubljana: Teozofsko društvo v Sloveniji, 1994.
Czernowitz und die Bukowina 1890–1910. Album, Dunaj: samozaložba, 2001.
Černič, Mirko: *Doživljaji in doživetja; knjiga spominov*, Maribor: Založba Obzorja, 1954.
Melik, Jelka: *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929: s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani*, Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 1994.
Nemci in Maribor; stoletja preobratov 1846–1946 (ur. Jerneja Ferlež), Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2012.
Ratej, Mateja: *Vojna po vojni; štajerske kmečke družine v dvajsetih letih 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2016.
Ratej, Mateja: *Begunstvo profesorja Tofana; kulturnozgodovinski prerez Maribora v dvajsetih letih 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
Turizem smo ljudje. Zbornik ob 100-letnici Turistične zveze Slovenije 1905–2005 (ur. Srečko Šajn), Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006.

Članki

Krivočuprin, Evgeniy: Massacre of Przemysl 15. 9. 1914 and its reflection in the periodical. *Rus'*, št. 3/2014.
Melik, Jelka: Kazensko pravo v prvi Jugoslaviji. *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*, Zbornik prispevkov, Ljubljana: SAZU, 2007.

⁸⁷ Upravna enota Šentjur, Matični urad, 13. 8. 2014.

Osatschuk, Sergij: Procesi narodnega zavedanja in spreminjanje veroizpovedi v Bukovini od druge polovice 19. do začetka 20. stoletja. *Volksgruppen und Religion – Identität und Bekenntnis*, Celovec 2008.

Šedivy, Jan: Ukrajinska pisateljica Olga Kobyljanska in njen brat Štefan v Mariboru, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1/1965.

Spletni vir

Internet Encyclopedia of Ukraine: <http://www.encyclopediaofukraine.com/default.asp> (dostop julij 2018)

Zusammenfassung

DAS MARBURGER REFUGIUM DES THEOSOPHEN HILARIJ TOFAN IM JAHRZEHLT NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

Hilarij Tofan war vor Ausbruch des Ersten Weltkriegs Professor am Gymnasium in Seret/Siret, einer Stadt in der Bukowina (heute Rumänien) mit einer zahlreichen jüdischen Bevölkerung. Bei Kriegsbeginn wurde er von den österreichischen Behörden als »bekannter Russophil« zunächst verhaftet und danach an die Karpatenfront geschickt. Ende des Jahres 1914 wurde er unter Anklage der Spionage aus den Karpaten nach Dorna Vatra (Vatra Dornei, heute Rumänien) überführt, dort aber von der Anklage freigesprochen und erneut an die Front abkommandiert. Schwer verletzt verließ Tofan das Schlachtfeld und reiste nach seiner Genesung nach Wien, wo er nach dem Zerfall Österreich-Ungarns trotz seiner russischen Überzeugung ukrainischer Liquidationskommissar beim Ministerium für Kultus und Unterricht wurde und danach Direktor zweier ukrainischer Mittelschulen in Wien; gleichzeitig war er Vorsitzender der dortigen Maturakommission. Als die Liquidationskommission Ende 1919 aufgelöst wurde, wollte Tofan seinen Lebens- und Berufsweg in einem slawischen Staat fortsetzen, da in der Bukowina (unter rumänischer Herrschaft) alle ukrainischen Mittelschulen aufgelöst wurden.

Die Eheleute Tofan, die die zwanziger Jahre des 20. Jahrhunderts in Maribor verbrachten, wählten die Stadt an der jugoslawisch-österreichischen Grenze als ihr neues Heim, weil sich dort, ähnlich wie im heimischen Czernowitz/Tscherniwzi, zahlreiche kulturelle (religiöse, nationale, sprachliche) Identitäten mit einem starken deutschen und slawischen Element mischten. Dennoch fand Tofan in Maribor keinen persönlichen Frieden. Als gesellschaftlich und politisch engagierter Professor erkannte er seine Person in der Welt der ihm unbekannten Bedeutungen und Symbole nicht mehr wieder und flüchtete in das Studium der Theosophie und eine psychische Erkrankung (Verfolgungswahn). Er und seine Ehefrau linderten die emotionalen Wunden des Verlustes der Heimat durch (physische, verbale, sexuelle) Gewalt gegen Dienstmädchen, wie erhaltene Strafbefehle des Marburger Kreisgerichtes belegen. Die verflochtenen und fluiden sprachlichen/nationalen/politischen Identitäten der Eheleute bildeten die Schwierigkeiten der Umformung von Gruppenidentitäten im zentraleuropäischen Raum nach dem Zerfall des österreichisch-ungarischen und russischen Imperiums hervorragend ab. Mit dem Zerfall der zwei Großreiche und ihrer Gedankenwelten begann auch die innere Welt von Hilarij Tofan zu zerfallen, die im darauf folgenden Jahrzehnt trotz dem Streben des Professors nach neuen gedanklichen Verankerungen völlig in sich zusammenfiel. Tofan vermochte seine Innenwelt nie mehr auf neue Grundlagen zu stellen. Er starb im Jahr 1937 in Šentjur an den Folgen einer Lungenentzündung.

Schlagwörter: Hilarij Tofan, Konstanca Tofan, Maribor/Marburg, 1918–1929, Mentalitätsgeschichte